

lelki élet apró mozzanataira is koncentrált, tudós elődjük munkájára. Az „Életet néző”, felindító jellegű prédikáció mindhárom korszak keresztyén embere számára buzdító erővel hathatott, lelkipásztornak pedig mintául szolgálhatott. Új feladatokat ró ez a kutatásra. A felderítetlen századvégi prédikátornemzedék munkájának és Medgyesi Pál életművének régóta hiányzó értékelése mellett szükséges lenne újragondolni a Magyarországon elsőként héber nyelvtant író tudós prédikátornak, Kismarjai Veszelin Pálnak a magyar protestáns szellemi életben elfoglalt helyét is.

CSORBA DÁVID

Weidenfelder Lőrinc két levele erdélyi régiségekről 1754-ből. Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaságának¹ érdeklődése a hazai ritka nyomtatványok, régi könyvek és kéziratok mellett „Rimai és más Régiségekre, Pogány és Magyar ó' pénzekre...”² is kiterjedt. A társaság tevékenységét bemutató 1796-os kiadványnak a „Haza-esméretét illető Czikkelyei”-ben erdélyi antik, illetve „Magyarok idejebéli” régiségekről, építészeti és művészeti emlékekről is olvashatunk.³

Weidenfelder Lőrinc evangélikus lelkésznek a kiadványban közzétett kéziratok levelei nemcsak az újabbban megélelnkülő gyűjtéstörténeti kutatásokhoz szolgáltathatnak adalékokat, hanem fényt vetnek arra a 18. századi, külföldi kapcsolatokkal rendelkező erdélyi „társasági” életre is, melyben hazai régiségekkel és természeti ritkaságokkal foglalkozó régiségbúvárok és gyűjtők vettek részt.

„Egy Mihályfalvi tudos Evangelicus pap Weidenfelder Lőrincz írt 1754-ben, Szeben Roth Keresztely⁴ Uramnak két Levelet deákul, tudtomra még nintsenek ki-adva. Ezekben is emlékezetét találok némely szép régiségeknak. „Találtam, úgy szóll első Levelében, ez előtt mint egy 28 esztendőkkel a' Monorai határon, a' nagy Küküllő mellett boronálván, régi külömbféle nagyságu Halotti Vedreket hammuval és szénnel nemeseket, és bővölködöket; egy szinte egy arany nyomó fülbe valót; egy ritka, és tsuda munkáju réz koltstot; és egy néhány jó féle Gyöngyöt, de ezeket a' nedveség meg-ette, 's meg-émsztette volt. – Alig ássa-bé az ember a' földet térdig, százanaként talállyá a' vedrek darabotskáit. Egy igen kitsin asztali pohár formájában, találtam egy szajko, vagy Páva csontotskjáját, a' Páva Junonak szenteltetett lévén –

¹ JAKAB Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság.* = Figyelő 1884/I. 161–175, 256–277, 341–368., JANCSÓ Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955., *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig.* Szerkesztette PÁNDI Pál. Bp. 1965. 85–87., *Aranka György erdélyi társaságai.* Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: ENYEDI Sándor. Bp. 1988.

² (ARANKA György): *A' Magyar Nyelv-művelő Társaság' Munkáinak Első Darabja.* Szebenben, 1796. 189.

³ ARANKA: *i. m.* 1796. 126–157, 267–272. A Társasághoz – mint a korabeli sajtóhírekből kiderül – később is érkeztek be a hazai művészeti és régészeti emlékeket ismertető beszámolók. KOPRZIVA Ferenc Erdélyben felfedezett ókori mozaik leírását és rajzát, CSEREY Farkas az 1797-ben talált szilágysomlyói kincs leírását, (Magyar Kurir 1798. I. toldaléka 11–16., Bécsi Magyar Merkurius 1798. I. 232–237.) a rév-komáromi KÓSA István antik feliratos kövekkel, római és újabb pénzekkel foglalkozó dolgozatát, PÁPAI István református pap az almakeréki híres emlékeztető sírhalmokról készült leírását (Magyar Kurir 1798. I. 758–760., Bécsi Magyar Merkurius 1798. I. 361–362, 771–776.) küldte be.

⁴ Evangélikus lelkész és dékán Nagyszebenben. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* I–XIV. Bp. 1891–1914. XI. 1239.

szintén el-felejtetem vala az ugyan Monorai határon ki-ásott víz özöni dolgokat. Négy hoszszu Fogak vóltanak, nem Orjásoké a' mint gondolom, hanem bizonyos tengeri tsudác; mellyek közül a' nagyobbbat néhai Köleséri Urnak ajándékoztam, a' Csuda nagyságu feje az állatnak a' tudatlan parasztoktól tsak nem öszve-rontatván, a' több fogakat, mellyek közül egyik mint egy fél fontos, de a' közönséges fogaktól különbözö vólt, Barátaimnak el-osztottam. – Hasonlók láttatnak sok helyeken a' Hazában, kivált ujj Várason, Nagy-Sink Székben, a' hól a' Prédikálló-Szék mellett függ egy három fontosnál nagyobb. – Ide való az a' szár-tsont is, melly Szebenben a' nagy Templom Ajtajánál fel-van függesztve, melly meg-bizonyítja, hogy Hazánkban hajdon Orjások vóltanak, hanem ha az özön víz hajtotta ide. – Ilyen lehet az az iszonyu nagy fog-is, melly a Lutsch Háznál⁵ vagon, és a' mint vélem legalább hat fontnyi. – A' mi tsudára méltóbb a' kisebb Küküllőnek magos martyaiban találatnak, a' mint szavak bé-vehető emberektől hallottam, szörnyü nagy szarvak 12 fontosak, mind magossan fenn-állók, facsarosok, és tsudálatos hornyosok; mellyeket a' Királyok, és Fejedelmek-is, az ő ritkaság tartó Házaikban örömmel néznének.”

Az elsőbb Levele Weydenfeldernek költ vólt Januariusban, Februariusban ugyan azon esztendőben esmét így ír: – „Találatott vólt hajdon a' Kis-Selyki Határon egy régi Romai réz Sas, a' Legiok czimere, mellyet a' régiség rosdája tiszteletre méltóvá tett vólt, mellyet ez előtt mint egy 8 esztendőkkel Bécsi Udvari Tanácsnak Bekers Urnak adtam-el; esmét boronálás közbe egy ökörnek csudálatos réz Képe, talám az Egyiptomi Isist jelenti; ez-is a'hoz az Urhoz ment. – De találatott a' Monorai határon a' Praetorianus Cohorsoknak Zászló Jelek-is rézből, leg-alább annak nem alá való darabjai, a' Légio Sasok formájára csináltattak. – Utánnak adván magamat, többeket-is kaptam. – Azok között egy réz Bajvivot, mellyet Szendrei Urnak adtam; esmét egy Romai Equest Lovast, márvány Táblára, mellynek széle mint egy egy arasz; a' szíjjak mint kétfelől le-függenek a' lórol a' régi Romai szokás szerént; hogy alkalmazosság szerént a' lora akár mellyik felől könnyebben ülhesenek-fel, 's szállhassanak-le róla. – Kaptam Szász-Sebesről egy igen szép metzészü Romai Követ-is, a'hol egy régi falban találatott. A' kö mellyben vólt, kétség kívül Appulumból vagy Ulpia Trájánából⁶ vitetett vólt oda. Adtam Köleséri Urnak. Hogy az ugy nevezett csonka Meromiumról⁷ semmit ne szóllyak, melly iszonynyu nagyságu, és temérékségü: a' mellyet a' Szász-Sebessi régi Tanáts-háznál lehet látni; melly eddig a' tudos világ előtt, minden Hazánk régiségei szerető Tudósok előtt esmétéretlen; kik ebből az álló képből nem tudom mit formáltak. Nem halgatom-el azt a' koporsó írást-is, melly Szász-Sebessen a' Konrád Ház allyában egy régi Romai koporson vagy vedren lát-szik, mellyet sem Gruterus, sem mások kik ezekről irtanak, meg-sem foghattanak.”⁸

⁵ Régi erdélyi patricius család, tagjai közül legtöbbre a tübingeni egyetemen tanult Lutsch János (1607–1661) vitte, aki nagyszabéni királybíró, a szászok grófja, várkapitány és polgármester volt. *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen von Joseph TRAUSCH*. II. Band. Kronstadt 1871. (*Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*. Változatlan utánnomás Köln, Wien 1983.) 376–377.

⁶ A dákok fővárosáról, Sarmizegetusáról, illetve a Decebált legyőző Marcus Ulpius Traianusról elnevezett római Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa településről I.: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Supplementband XIV. München, 1974. 599–655. Ulpia Traiana egykori helyére a neves humanista, Megyericsei János – mint Taurinus István a Dózsa-féle parasztháború eseményeit megéneklő, 1519-ben Bécsben megjelent *Stauromachia id est Cruciatorum Servile Bellum* című hexameteres eposzának névmagyarázatában is hangsúlyozza – a környéken talált ókori kövek felirataiból következtetett.

⁷ Az emléknek a 19. század második felében már nem volt nyoma. TRAUSCH: *i. m.* III. 483.

⁸ ARANKA: *i. m.* 1796. 134–136.

Bár az ókor iránt megélnkülő érdeklődéssel párhuzamosan a reneszánsz időszakától számos európai országban fellendült az antik pénzek, feliratos kövek, szobrok és töredékek leírása és gyűjtése,⁹ a 17. századig a tárgyi emlékek többnyire csupán kiegészítették az antik szerzők fennmaradt munkáiból leszűrt történelmi ismereteket. A történelmi forrásérték megítélésében csak a 17. században következett be gyökeres fordulat, akkor, amikor az „antikváriusi”, azaz gyűjtői, régiségbúvári szemlélet elterjedésével sokan – elsősorban természetesen a gyűjtők – úgy vélték, hogy az előkerült régészeti leletek és a fennmaradt antik pénzek biztosabb ismereteket nyújthatnak az ókor történetéről, mint az írott források. S bár a 18. században a dolgok mélyebb összefüggéseit kutató „filozófusoktól” kiinduló polémia csökkentette az „antikváriusok” lelkesedését, az a szemlélet, hogy a tárgyi leletek alkalmanként nagyobb forrásértékkel bírnak az ókor történetének kutatásában, mint az antik auktorok munkái, sokáig eleven maradt.¹⁰

Az antikvitás iránti erőteljes, a 16–18. századi kultúra számos területét átható vonzódás mindenesetre egy sajátos morális–szellemi klímát hozott létre Európában. Kialakult egy mind származása, mind foglalkozása szerint heterogén, nemzetközi társaság, amelynek tagjai között az antik kultúra iránt szenvedélyesen vonzó tudósokat és műkedvelő régiségbúvárokat, gazdag műgyűjtőket és a keresett emlékeket közvetítő kereskedőket egyaránt találunk. Az Európa-szerte folyó levelezések tárgya az emlékek ismertetése, értelmezése, ikonográfiai és formai sajátosságaik vizsgálata, a témával kapcsolatban megjelent könyvek bírálata, illetve a leletek felkutatása, adás-vétele, cseréje volt.¹¹

⁹ Az antik feliratos kövek hazai gyűjtésének és rendszerezésének kezdeteiről: KULCSÁR Péter: *Egy budai humanista feliratgyűjtemény.* = Archeológiai Értesítő 1968. 2. sz. 257–261.; RITOÓK-SZALAY, Ágnes: *Der Kult der römischen Epigraphik in Ungarn Zeit der renaissance.* In: *Geschichtsbewusstsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance.* Hrsg.: August BUCK, Tibor KLANICZAY, S. Katalin NÉMETH. Bp. 1989. 65–75.; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: *A római főiratok gyűjtői Pannóniában.* In: *Pannonia Regia.* Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Bp. 1994.

¹⁰ „Senki sem tagadhatja, hogy a feliratos emlékek sokkal többet segítenek a római világ politikai, vallási, katonai, pénzügyi és polgáratvi viszonyai kellő felfogásában, mint maguk a remek írók művei, főleg midőn a fővárostól messzeeső tartományokról és azoknak beléletről van szó.” *A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei.* Desjardins Ernő francia szövegét... magyarította, bővítette és külön pótlékkal kiegészítette Dr. RÓMER Flóris. Bp. 1873. X. Az antikváriusok és a filozófusok vitájáról: MÉSZÁROS F. István: *Az érem másik oldala, avagy az „antikvárius majom”.* = *Ars Hungarica* 1994. 1. sz. 81–86. – részletes bibliográfiával.

¹¹ CHOAY, Françoise: *Das architektonische Erbe, eine Allegorie.* Geschichte und Theorie der Baudenkmale. Braunschweig/Wiesbaden 1997. (Eredeti cím: *L'Allegorie du Patrimoine* 1992, 1996) 51. A műtárgyak kapcsán folyó levelezés hagyománya a hazai sajtóirodalomban is továbbélt. Az újságok és folyóiratok szerkesztői gyakran a tudósok és a műkedvelő régiségbúvárok alkalmoszerűen vagy rendszeresen beküldött tudósításai alapján tájékoztatták az olvasóközönséget az előkerült régiségekről. „Ein vornehmer Freund, hat uns einen Abriß dieses Monumentes zugeschicket, damit wir es mit einigen Erläuterungen dem forschenden Publikum anzeigen möchten... Nun wollen wir dieser Beschreibung einige erläuterende Anmerkungen beifügen, wie sie aus der Feder eines Kenners römischer Alterthümer, den wir darum ersucht, erhalten haben.” (Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern 1775. 366.) Joseph Hormayr bécsi folyóirata egy régiségbúvár levelét közölte erdélyi útja során felkeresett antik emlékekről. Egy olyan értékes mozaiklelet ugyanakkor, mely a tudósító elutazása után került felszínre, már ő is egy erdélyi barátjától kapott levél alapján ismertetett. (Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1823. 590–592.)

A 18. századi Erdélyben virágzó „antikváriusi” társasági életre – mint Weidenfelder¹² két levele is rávilágít – a nyugat-európaihoz hasonlóan a származási heterogenitás volt jellemző. Bár a korábbi évszázadokhoz hasonlóan ennek az időszaknak a legjelentősebb hazai műgyűjtői is a főnemeselek és a főpapok közül kerültek ki¹³, a régészeti és művészeti emlékek gyűjtése a művelt hivatalnokok, a városi patríciusok és az alsópapság bizonyos köreiből is egyre népszerűbbé vált. A társaság nemzetközi jellegére nemcsak az utal, hogy Weidenfelder egyik rendszeres „vásárlója”, Becker udvari tanácsos bécsi műgyűjtő volt¹⁴, hanem az is, hogy a társasághoz tartozó egyes személyek életében, tevékenységében is szerteágazó, külföldre is kiterjedő kapcsolatrendszerre bukkantunk.

A Weidenfelder által többször említett Köleséri Sámuel¹⁵ (1663–1732) nagyszombati bölcseleti, teológiai és orvosdoktor, az erdélyi főkormányzók tanácsosa például több külföldi tudós társaságnak is tagja volt. Teológiai és orvosi munkák mellett numizmatikai és régészeti tárgyú könyveket¹⁶ jelentetett meg. Neves tudósokhoz írott levelei közül az egyik címzettje a számos antik témájú könyvet publikáló Peter Burmann (1668–1741) leideni professzor volt. Az a Burmann, aki Amszterdamban 1704-ben újból kiadta a Weidenfelder által szintén említett Jan Gruterus (1560–1627) holland humanista tudós 1601–1603 között Heidelbergben megjelent *Corpus inscriptionum antiquae totius orbis Romanorum* című, a modern epigráfia alapmunkájának számító főművét.¹⁷ Köleséri egyébként Burmannhoz írott, 1720-as keltezésű, Hekate tiszteletével foglalkozó latin nyelvű levelében illusztrációképpén egy erdélyi antik feliratos követ is ismertetett.

Az, hogy Köleséri a leideni tudóshoz írott levelében nemcsak Gruterus művére, hanem saját *Auraria Romano-Dacica* című munkájára is hivatkozik, jelzi, hogy könyve ismert lehetett külföldön is. Mégpedig minden bizonnyal személyes kapcsolatai révén: numizmatikai tárgyú munkáját ugyanis a megjelenést követő évben, 1718-ban abban a lipcsei *Acta eruditorum*ban¹⁸ ismer-

¹² SZINNYEI: *i. m.* XIV. 1461–1462. Szinnyei Weidenfelder születési dátumát elírta, nem 1663-ban, hanem 1693-ban született, s 1755-ben halt meg. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, von dr. Const. V. WURZBACH. 53. Teil. Wien 1886. 254–255.; TRAUSCH: *i. m.* III. 480–484. Weidenfelder monorai lelkész korában a környéken előkerült antik régészeti leletekkel foglalkozott. Mind Wurzbach, mind Trausch említi a nyelveművelő társaság kiadványában megjelent két Weidenfelder-levelet.

¹³ ENTZ Géza: *A magyar műgyűjtés történetének vázlatja 1850-ig*. Bp. 1937.

¹⁴ A korban természetesen nemcsak hazai művészeti és régészeti emlékek kerültek külföldre. A „nemes gondolkodású Id. Doctor Pataki Sámuel Ur által” Krakkóból Kolozsvárra vitetett, feltételezhetően török feliratos kő Szathmári Mihály professzor kertjébe került. ARANKA: *i. m.* 1796. 141.

¹⁵ TRAUSCH: *i. m.* II. 281–295.

¹⁶ *Auraria Romano-Dacica*. Cibinii, 1717.; *Dacia vetus*. Claudiopoli, 1735. Egy levele is megjelent a Gyulafehérvár környékén előkerült antik leletekről: *Epistola de vetustis Romanorum rudieribus Albae-Julae occasione valli erecti detectis, ad amicum*. Nova literaria. Cips. 1727. S. 97.; TRAUSCH említi több idevágó tárgyú kéziratok munkát is. *i. m.* II. 292. (A „híres nagytudományú Köleséri” Aurariájának újbóli, bővített kiadását a hazai sajtó majd lelkesen üdvözlöi: Pozsonyi Magyar Hirmondó 1781. 133–134.)

¹⁷ GRUTERUS azokat az adatokat is felvette munkájába, melyeket Pierre Lescalopier francia jogász 1574-es, Báthory István erdélyi fejedelem gyulafehérvári udvarába tett követe útja során mint „tudásanyagot gyűjtő humanista” személyesen jegyzett fel, s melyeket egy ismeretlen személy később magyarázatokkal ellátva elküldött neki. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe (1574)*. Közreadja BENDA Kálmán és TARDY Lajos. Bp. 1982. 112. Gruterus összefoglaló munkájára hivatkozik majd SCHÖNVISNER István, az egyetem neves régiségtan professzora is itthon felfedezett római mérföldköveket ismertető tanulmányában: „Einen Abriß solcher Monumente findet man bey dem Janus Gruterus in Thesaurio Inscriptionum...” (Ungrisches Magazin 1783. 63.)

¹⁸ *Acta eruditorum*, 1718. 845., vö.: TRAUSCH: *i. m.* II. 287.

tették, melynek szerkesztője ebben az időben a folyóiratban antik pénzekről, emlékekről publikáló Jean-Burckhard Mencke (1675–1732), Köleséri egy másik levelének címzettje volt.¹⁹

A német és holland egyetemeken tanult Weidenfelder „*Problema Historico-Criticum in Daciae veteris & Romanae Inscriptionem lapidarium M. Ulp. Nerv. Trajani...*” címmel készített összefoglaló munkájának kéziratát 1744-ben Halléba küldte ki, igaz, a dolgozat kérése ellenére nem került nyomtatásra.²⁰

A régiségek iránt érdeklődők itthon is ismerték, számon tartották egymást.²¹ A két levélben a címmel együtt hét olyan személyről, illetve családról (Lutsch és Konrád-ház) olvashatunk, akik valamilyen módon foglalkoztak vagy kapcsolatba kerültek régiségekkel. Weidenfelder a felsoroltak közül háromnak ajándékozott, illetve adott el régiségeket, s ő maga is többektől kapott leleteket. Weidenfelder leveleiből arra is következtethetünk, hogy ebben a körben már nemcsak az emlékek gyűjtése, hanem tudományos igényű vizsgálatuk, kutatásuk is kezdett gyakorlattá válni. Weidenfelder fontosnak és szükségesnek tartja, hogy a „tudos világ”, a „Hazánk régiségeit szerető Tudósok” minél több hazai emléket ismerjenek meg, s tudományos véleményt formáljanak róluk.

A régiségekkel való foglalkozás szintjei és irányai ugyanakkor nem különültek még el élesen. A kéziratközlő által tudósként aposztrofált²² Weidenfelder például, aki nemcsak az antik emlékek eredetére és funkciójára, hanem a külföldi irodalomra vonatkozóan is rendelkezett ismeretekkel, többször említi, hogy műkincsek értékesítésével is foglalkozott. Erre – mint életrajzából kiderül – nyomorúságos anyagi viszonyai között gyakran rá is volt kényszerülve. Ilyen irányú tevékenységére is utalhat, hogy amikor tudomást szerzett egy nagyobb volumenű leletanyagról, „utánnak adván magát, többeket-is” sikerült megszereznie.

Weidenfelder levelei arra is rámutatnak, hogy a „szép régiségek” iránt érdeklődők figyelme a 18. század első felében még megközelítően egyenlő arányban oszlott meg a művészeti, a mesterségi és a természeti ritkaságok között. Weidenfelder római hamvvedrek, légiós jelvény, fegyver, márványrelief, rézszobrocska, antik feliratos kövek mellett figyelmet szentelt egykori hatalmas állatok fogainak, csontjainak, óriási szarvakkal, illetve egy „tsuda munkájú réz kolts”-nak is. A talált természeti ritkaságok elajándékozásával Köleséri mellett több barátja gyűjteményét gyarapította.

Közismert, hogy az európai raritásgyűjtemények – a fejedelmek „ritkaság tartó Házaikat” is beleértve – sokáig nemcsak régészeti és művészeti emlékeket, hanem természeti ritkaságokat és különlegességeket, illetve bravúros kézügyességről tanúskodó technikai, mechanikai kuriozitásokat is tartalmaztak.²³ Ezeknek a tárgyaknak az egybegyűjtése nemcsak a gyűjtemények exkluzivitását növelte, hanem – a kor szemléletének megfelelően – az isten alkotta világ fantasztikus gazdagságát, változatosságát is szimbolizálta. A rendkívüli tárgyak – „Mirabilien, Abnormitäten, Wunder”²⁴ – iránti korabeli vonzódást Weidenfelder szóhasználata is jelzi: a természeti és a mű-

¹⁹ Mindkét levelet közli TRAUSCH: *i. m.* II. 294–296.

²⁰ TRAUSCH: *i. m.* III. 481.

²¹ A későbbiekben is: a Weidenfelder levelét közreadó tudósító például, miután ismerteti Szász-Harasztoz birtokosnője, az „igen jó izlésű”, a „Régiségeket szerető” gróf Bethlen Karolina gyűjteményét, így ír: A grófné „Harasztoson-is valami nagy csontokra találván... ösztönzött, hogy menjek-ki 's nézzem-meg, hajlandóságomat az e' félékre esmérvén...” ARANKA: *i. m.* 127.

²² Említett régészeti tanulmánya mellett a nagyszombeni káptalan történetét ismertető kéziratát is ismerjük. TRAUSCH: *i. m.* III. 481.

²³ SCHLOSSER, Julius von: *Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance*. Leipzig 1908. ENTZ: *i. m.*, SCHEICHER, Elisabeth: *Die Kunst- und Wunderkammern der Habsburger*. Wien–München–Zürich. 1979. „Curiosa” jellegű őskori állatmaradványok Mátyás király gyűjteményében is voltak. BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Bp. 1985. 73.

²⁴ SCHEICHER: *i. m.* 22–23.

vészi ritkaságok leírásakor egyaránt „tsuda munkájú”, „Csuda nagyságú”, „iszonyu nagy”, „szörnyű nagy” és „csudálatos” kifejezéseket használ.²⁵

Weidenfelder leveléből az is kiderül, hogy a különleges nagyságú csontokhoz és fogakhoz a 18. század közepén még sajátos mágikus képzetek, babonák kapcsolódtak. Az a megjegyzés, hogy a „tudatlan parasztok” szét akarták törni a „tengeri tsuda” fejét, arra utal, hogy az egyszerű emberek bajhozó képességet tulajdonítottak neki. A hatalmas csontoknak a templomok belsejében, illetve közelében történő elhelyezése egyébként – melyre Weidenfelder is több példát hoz – részben ezekkel a képzetekkel függött össze. Az antik feliratos kövek keresztény templomok falába történő beépítése például az Alpoktól északra is elterjedt szokás volt. A középkor vallásos-babonás hite szerint a megszentelt falak között, a szakrális környezetben a pogány emlékek éppúgy elvesztik a bálvány-mivoltukból következő démoni erejüket²⁶, mint az emberi mértékkel és léptékekkel alig mérhető nagyságú szörnyek, sárkányok, csodalények maradványainak vélt csontok ártó hatásukat.²⁷

A természeti ritkaságok templomokban történő elhelyezésének okát ugyanakkor abban is kereshetjük, hogy a szellemi élet központját jelentő középkori templomok nem csupán kincseket és ereklyéket, hanem a közösség (a város vagy a nemzet) történeti emlékezetének tárgyait is őrizték.²⁸ A hatalmas méretű csontokat, fogakat ugyanis – őslények, mamutok, vagy nagyméretű tengeri állatok maradványait – a 19. századi tudományos igényű, intézményesített paleontológiai kutatások előtt részben a közösségi tudat – mese- és mondavilág – elemeire (óriások csontjai)²⁹,

²⁵ Bár ez a szemlélet a felvilágosodás megváltozott értékrendjében túlhaladottá vált, s a 19. századi nagy európai múzeumok anyagának válogatásánál és rendszerezésénél már többnyire az esztétikai és a tudományos szempontok domináltak, a régi gyűjteménygyarapítási módszerek továbbélésére később is találunk példát. A fáradságos munkával létrehozott kuriózum-érték és az anyag- és stíluszerűség követelményét hangoztató esztétikai szempont összeütközése követhető nyomon abban a sajtópolémiában, mely 1841-ben Henszlmann Imre műkritikus és Libay Sámuel ötvös között az utóbbi által készített, s Zólyom vármegye által múzeumi megvásárlásra ajánlott, Ferenc császárt ábrázoló filigrán-szoborportré kapcsán zajlott. Ha nem akarjuk – véli Henszlmann – hogy a Nemzeti Múzeum a továbbiakban sem legyen más, mint „ritkaságok zibkamrája”, nem szabad a gyűjteményt művészi érték nélküli ritkaságokkal vagy drágaságokkal gyarapítani. Vö.: HENSZLMANN Imre: *Válogatott képzőművészeti írárok*. Szerkesztette: TIMÁR Árpád. Bp. 1990. 160–162., 447–452.

²⁶ „A pogányoknak sok istenük Mind merő bálvány, ha megnézzük. De isten mennyet teremt, Nagy hatalom jár előtte, Minden dolgai felségesek.” 96. zsoltár (Isten a pogányoknak is Ura.) In: *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*. Bp. 1990. 150.

²⁷ A fosszilis leleteknek ugyanakkor – Európában a megkövesedett kagylóknak, csigáknak, Kínában a „sárkánycsontoknak”, „sárkányfogaknak”, azaz az óriásgyíkok maradványainak – a néphit ezzel éppen ellentétes, gyógyító hatást is tulajdonított. LAMBRECHT Kálmán: *Az ősemlék elődei*. (Az ősszállatok) Bp. 1927. 28.

²⁸ A kincsek templomokban történő gyűjtésének szokása az istenek kincstáraiként szolgáló ókori pogány templomokig nyúlik vissza. A hellenizmus idejében ezek az addig elzárt templomi kincstárak nyilvánossá váltak, bizonyos értelemben létrehozva nemcsak a műgyűjtemények, hanem a modern nyilvános múzeumok előképét is. SCHLOSSER: *i. m.* 10.

²⁹ A hagyomány szerint például a bécsi Stephansdom Riesentorja egy óriás maradványának vélt mamutsontorról kapta a nevét, melyet 1443-ban az alapok ásása közben találtak, s melyet a templom kapuján belül függesztettek fel. SCHLOSSER: *i. m.* 15. Egyes Szász-Haraszto mellett talált hatalmas fogak – írja Weidenfelder levelének közlője saját kutatásai kapcsán – „nagyobb részént kővé váltak, és olyan szépek belől, mint a’ leg-szebb Jáspis vagy Szaru-kő...A lakosok ezeket Orjások csontjainak tartják...” ARANKA: *i. m.* 1796. 128. A szicíliai törpe elefántok előkeült csontjaiban Empedokles óriásokat vélt felfedezni, Boccaccio pedig az Odüsszeusz által megvakított Polyphemos maradványainak vélt ősi csontleleteket. LAMBRECHT: *i. m.* 29.

részben pedig a bibliához (Góliát) vagy a szentek legendáihoz kapcsolódó vallásos hagyományokra (Szent György és a sárkány) utaló relikviákként értelmezték.

A 17–18. századi Európában – elsősorban Johann Jakob Scheuchzer (1672–1733) svájci orvos, költő és természettudós írásai, versei révén – elterjedt az a Tertullianusra visszavezethető elmélet is, hogy az ősmaradványok az özönvíz idejéből származnak.³⁰ A teória hazai népszerűségére utal, hogy az előkerült csont- és fogmaradványokat Weidenfelder is inkább „viz özöni dolgok”-nak, mint „Orjások”, azaz óriások maradványainak véli. A Weidenfelder levelét közlő 18. század végi tudósító ugyanakkor – bár abban nem foglal egyértelműen állást, hogy létezhetek-e óriások – már így ír a „Hazánk Régiségei közé számlálatott” leletekről: „Az magam tapasztalása után bizonyosan írhatom, hogy a Harasztosi csontok nem Orjás csontok, hanem Elefánté...³¹ A fosszilis csontok, fogak gyűjtése mindenestre – mind Weidenfelder korában, mind a 18. század végén – az erdélyi régiségbúvárok körében – úgy tűnik – nagy népszerűségnek örvendett.³²

PAPP JÚLIA*

Régi hírlapok értékeiből... (Dayka Gábor és Bárány Péter elfeledett írásai.) Régi hírlapjaink, úgy látszik, még mindig sok felfedezésre érdemes értéket rejtenek magukban. Ha a szakirodalom egy-egy elejtett utalása alapján nyomozni kezdünk, vagy akár más kutatások közben figyelmesen lapozgatjuk a megsárgult újságdalakat, neves írók, költők elfeledett műveire bukkanhatunk. Így történt ez a *Magyar Mercurius* és a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* esetében is, amelyekben Dayka Gábor egy máig újra kiadatlan verse, illetve Bárány Péter egy rendkívül érdekes beszéde rejtőzött. (Földi János egy hosszabb verse és hírlapi tudósításai is megtalálhatóak a *Magyar Merkurban*, ezeket Borbély Szilárd, Földi költeményeinek kritikai sajtó alá rendezője fogja publikálni.)

I.

Dayka Gábor összes költeményei kritikai kiadásának munkálatai közben kezünkbe vettük Waldapfel József könyvét, amelyben a következő utalást találtuk: „Dayka Gábornak a növendékpapság magyar előadásán megjelent Wartensleben generálist ünneplő ódáját közli a *Magyar Merkur*”, majd nem sokkal később megismétli a közlést: „a pesti *Magyar Merkurban* a növendék-

³⁰ GÉCZY Barnabás: *Őslénytan*. Bp. 1989. 20.

³¹ ARANKA: *i. m.* 1796. 130. A tudósító által közölt részletes „elefánt-rekonstrukció” alapjául minden bizonnyal mamutok vagy őselefántok maradványai szolgáltak. Ezek a leírások egyébként – mint a paleontológia történetét kutatók hangsúlyozzák – a leletek gyűjtésének évezredes szokásával együtt a tudományos őslénytan kialakulásának előfeltételei, illetve a tudományág előtörténetének részei voltak. GÉCZY: *i. m.* 18–21.

³² A hagyomány továbbélését jelzi báró Nopcsa Ferenc paleontológus munkássága, aki az erdélyi ősgyík típusát a 20. század elején részben a szülei szentpéterfalvai birtokán talált koponya alapján határozta meg. LAMBRECHT: *i. m.* 168–196. A régészeti, művészeti és természeti ritkaságok iránti érdeklődés összekapcsolódására is utal ugyanakkor, hogy az erdélyi Nopcsák a 19. század elején lelkes gyűjtői – s ezzel sok esetben megmentői – voltak a környékükön talált antik feliratos köveknek. Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1823. 591., Tudományos Gyűjtemény 1824. X. kötet 31., MOMMSEN, Theodor: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin, 1873. III. 1438, 1469, 1497, 1503. *Inscriptiones Daciae Romanae III/2*. Bukarest, 1980. 112, 314, 396.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az OTKA (D 25048) támogatásával készült.